

- славянських языках. – Melbourne : Academia Press, 2000. – С. 187-236.
10. Чистякова Г. В. Язык и культура: элементы концептуального анализа цветообозначения *жёлтый* (на материале английского и русского языков) / Г. В. Чистякова // Наука и образование: материалы Всерос. научн. конф., 20-21 февраля 2003 г. [в 4 ч.]. – Ч. 3. Лингвистика. – Белово, 2003. – С. 469-474.
 11. Онежские былины : [в 3-х т.]. / [записанные А. Ф. Гильфердингом]. – Изд. 4-е. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1949–. – (АН СССР ; Ин-т рус. лит-ры). – Т. 2. – 1950. – 811 с.
 12. Conklin H. C. Hanunóo color categories / H. C. Conklin // Southwestern Journal of Anthropology. – 1955. – Vol. 11. – P. 339-344.
 13. Heider E. R. The structure of the color space in naming and memory for two languages / E. R. Heider, D. C. Oliver. – Cognitive Psychology. – 1972. – Vol. 3. – P. 337-354.

Герасименко І. А. Про лексико-семантичну типологізацію колоративів.

Статтю присвячено питанню лексико-семантичної типологізації колоративів у сучасній російській мові. Описано різні підходи щодо класифікаційних ознак цієї лексико-семантичної групи.

Ключові слова: колоратив, російська мова, лексико-семантична типологізація.

Gerasimenko I. A. About the lexical-semantic typology of the color names.

The article is devoted to the lexical-semantic characteristics of Russian colour names. The novelty of the paper lies in the investigation the principles which have to be taken account to illustrate this units.

Keywords: colour name, Russian language, lexical-semantic typology, lexical-semantic group.

Голіченко Л. М.

Національна академія Служби безпеки України

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСЕМИ 'ОРАТИ' У СИСТЕМІ НАЙМЕНУВАНЬ ПРОЦЕСІВ ОБРОБІТКУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено семантичний потенціал лексеми 'орати' у системі найменувань процесів обробітку в українській мові. Проаналізовано аналітичні словосполучення на позначення процесу оранки в наукових текстах. Встановлено, що позамовний чинник зумовив утворення великої кількості номінативних одиниць на позначення способів оранки за диференційною семою 'час оранки'.

Ключові слова: семантична структура, лексична одиниця, аналітичні словосполучення, диференційна ознака, позамовний чинник.

Давньою за часом формування й цінною як джерело інформації про історію мови є сільськогосподарська лексика. Вона відображає реалії споконвічного заняття українців, виражає характерні риси ментальності та об'єктом постійного зацікавлення лінгвістів. Її аналізували з погляду походження та історії формування (В. Горобець, Л. Гумецька, Є. Ємельянова, В. Карпова, Г. Клепікова, Р. Панас та ін.), семантичного навантаження

(З. Карабута, Г. Козачук, В. Русанівський та ін.), лексикографічної фіксації (Г. Аркушин, О. Горбач, П. Горецький та ін.). У доробку українського мовознавства існує чимало діалектологічних студій, де сільськогосподарську лексику описано на матеріалі окремих говірок та діалектних масивів (П. Гриценко, О. Данилюк, Й. Дзендзелівський, Я. Закревська, Г. Козачук, П. Лисенко, Ф. Непийвода, М. Никончук, О. Пазяк, В. Прокопенко, Т. Тищенко, Р. Сердега, Т. Ястремська та ін.). Сільськогосподарській термінології присвячено роботи П. Гриценка, Б. Добоша, Л. Костенко, Ж. Красножан, Н. Лобачової, С. Любарського, О. Тур та ін. Незважаючи на численні дослідження сільськогосподарської лексики в різних аспектах, залишаються актуальними питання системності вивчення номінативних одиниць на позначення процесів обробітку в українській мові.

У складі лексики сільського господарства на позначення процесів обробітку землі в корпусі лексичної мікрогрупи “Основний захід обробітку землі” презентативною є лексема *'орати'*.

Перевертання ґрунту (здебільшого за допомогою плуга), внаслідок чого відбувається перемішування нижньої та верхньої частини родючого шару, є одним з основних різновидів обробітку землі, що використовується під посіви. Головною лексичною одиницею на позначення цього процесу є питомий номен *орати* “обробляти землю плугом, сохою” [1, с. 207], який утворив розгалужене словотвірне гніздо. Дієслово *орати* пов'язане дериваційними зв'язками з назвою давнього примітивного знаряддя обробітку землі – ралом (оралом). У різних наукових джерелах знаходимо відомості про те, що вже з часів Київської Русі українці користувалися плугом для розпушування землі. Проте зміна знаряддя обробітку не спричинила заміни назви процесу обробітку, очевидно, у зв'язку з тим, що плугом здійснювалися ті ж самі технологічні процеси, що й під час обробітку ралом. Лексема *орати* здавна засвідчена пам'ятками писемності. І. Срезневський реєструє дієслово *орати* “орати”, іменники *орани*~ “оранка”, *ораниця* “пашня, орна земля”, *оратва* “орання” [2, с. 703-704]. Л. Гумецька відзначає, що слово *орати* є загальнослов'янським і фіксується старослов'янськими пам'ятками. У староукраїнській мові воно вперше виступає у перекладі Вісліцького статуту. Віддієслівний іменник *ораніє* виступає і в значенні опредмеченої дії “оранки”, і в значенні результату дії, тобто “зораного поля, ріллі”. Ґрунт, що піддається оранці, зветься *оромыи*. Доконана дія орання з різними семантичними відтінками виражається префіксованими дієсловами *изорать*, *поорати*, *проорати*. Дослідниця вказує, що дієслово *орати* і похідні виступають здебільшого в пам'ятках з території Галичини. У пам'ятках з території Волині в цьому значенні вживається переважно дієслово *пахати* і похідні *роспахивати*, *рознахати*, *роспашь*, *пропахшь* [3, с. 16].

Широко представлено лексема *орати* в художніх творах ХІХ–ХХ ст., де воно позначає одне з основних занять українського селянина, життя

якого пов'язане з працею на землі, напр.: *Глянеш оком навколо – усе твоє: ... там **орють** на пар, а тут зазеленіла вже пшениця* (І. Карпенко-Карий); *Починається весна. Василь стає у багатирів **орати**, ралити, сіяти. А там би **орав** та й **орав** свою чи чужу ниву* (І. Нечуй-Левицький); *В Лавріна зосталась пара батькових волів. Карпо спрягався з Лавріном, і вони вдвох у супрязі **орали** попереду Карпове поле, а потім Лаврінове* (І. Нечуй-Левицький); *Шапку скиньте перед дідом ... Він вам землю **орав*** (М. Куліш); *Не він буде її **орати**. Великі її скиби будуть на ній стирчати, й не він буде їх розкрилювати* (О. Довженко); *Як я приміром буду **орати**, коли мені накинули такого погонича, як Денис* (Г. Тютюнник); *А потім, як уже люди поставили головою артїлі, хіба не він **орав** ото ту ниву, косив сіно і підставляв змозолені жмені важкому зерну* (Г. Тютюнник); *Люди **орють** землю, а літа – душу* (М. Стельмах).

Процес оранки номінується словосполученням *ходити за плугом*, яке в сучасній українській мові набуло ознак стійкого, що кодифіковано у “Фразеологічному словнику української мови” зі значенням “орати, обробляти землю” [4, с. 930]. Широко засвідчено воно у творах художньої літератури – як прозових, так і поетичних, напр.: *Я б так день в день за плугом ходив!* (О. Кобилянська); *Приємно так ходити за плугом* (У. Самчук); *За плугом ходив і в плузі не покладав рук* (О. Довженко); *Тимко роздягся і ходив за плугом в одній сорочці* (Г. Тютюнник); *А дідо мій життя безвиїзно прожив у рідному селі. ... Ходив за плугом по землі* (М. Луків).

Праця орача, позначувана дієсловом *орати*, оспівана в народних піснях, напр.: *Жнися, загонець вузенький, **орав** тебе ратайчик молоденький. **Орали** волики половії, поганяли ратаї молодії* [5, с. 24]; *В полі, в полі плужок ходить. **Ори**, синку, цюю нивку* [6, с. 37]; *Ой піду я понад лугом... Там мій милий **оре** плугом* [6, с. 286]. В Жайворонок лексеми на позначення оранки відносять до мовних знаків української етнокультури [7, с. 419].

Лексична одиниця *орати*, вживаючись у переносному значенні, є компонентом українських фразеологізмів, напр.: *орати мілко* “поверхово ставитися до виконання, розуміння і т. ін. чого-небудь”, *орати носом* “1. Журитися, сумувати. 2. Падати обличчям куди-небудь, у що-небудь” [4, с. 589].

У “Словнику української мови” номен *орати* та однокореневі зареєстровано зі значеннями: *орати* “обробляти землю плугом, сохою”; *оранка* “1. Дія за значенням *орати*. 2. Пора, період, коли орють землю”; *орання* “дія за значенням *орати*”. Як стійке зафіксовано словосполучення *орати на зяб* [8, V, с. 737]; *оборювати, оборати, оборювання* “обходити плугом кругом чого-небудь; зорювати небу навколо чогось” [8, V, с. 553].

Деривати дієслова *орати*, представлені різними частинами мови, що реалізують семантику, пов'язану з оранкою, засвідчено прозовими та

поетичними текстами художньої літератури, напр.: *Час був такий, що люде навесні пооборювались, а косовиця ще не починалася* (М. Куліш); *Івоніка трохи припізнівся з оранням... Орання затяглося і, щонайгірше, оранося лише одною парою волів* (О. Кобилянська); *Як чоловік сам сіє, сам оре, сам сапає, пізнає все ліпше* (О. Кобилянська); *Яка тут оранка, коли живу смерть за плечима носиш* (Г. Тютюнник); *Весною могили оборувають, і ціле літо зеленіють вони густою пахучою травою* (Г. Тютюнник); *Вночі Дмитрові наснилася оранка, і ліс, і четвертинка поля Мар'яни* (М. Стельмах); *Він сьогодні мав доорати недооране і задряпакувати поле, на якому у вербну неділю думав посіяти горох* (М. Стельмах); *Наші пращури давні були сіячі, Вміли землю орати й свободу любити* (М. Луків); *Люблю і славлю я село, коня і плуг. Час оранки, сівби і урожаю* (М. Луків); *Посидьмо вдома. Приберімо в хаті. Поля поорані, запорані городи. Лягла утома на поля і води* (М. Луків).

Слово *орати* є однією з основних лексичних одиниць на позначення процесу оранки і в науковій літературі, напр.: *Площі, які треба орати, розбивають на непарну кількість загінок* [9, с. 129]; *Як і під буряки, глибоко орати необхідно під картоплю ... та інші овочеві культури* [9, с. 162]. Однак фахівці значно частіше послуговуються віддієслівним дериватом – іменником *оранка*, і значення “орати” передають у словосполученні іменника з дієсловом *проводити (провадити)*, рідше *здійснювати*, напр.: *Оранку плугами з передплужниками проводять наприкінці вересня* [9, с. 145]; *В умовах достатнього зволоження після рано зібраних парозаймаючих культур проводять оранку на глибину 20-22 см* [9, с. 383]; *Зяблеву оранку здійснюють у другій половині вересня ... здійснити оранку в ці строки по всій площі не завжди вдається* [9, с. 391]. Лексема *оранка* в агрономічній сфері набула статусу терміна і має дефініції, відмінні від загальномовної, напр.: *Оранка – це основний і найважливіший прийом обробітку ґрунту, під час якого здійснюються всі технологічні процеси, за винятком ущільнення. При обробітку задернілих ґрунтів головним є перевертання, а староорних – розпушування* [9, с. 152]; *Оранка – основний прийом обробітку ґрунту, при якому орний шар одночасно перевертають, кришать і частково перемішують* [10, II, с. 427]. У науковій літературі лексема *оранка* сполучається з прикметниками, які набувають спеціалізованого значення, і ці словосполучення стають аналітичними найменуваннями різних типів оранки.

Серед найменувань оранки виокремлюємо назви, що позначають оранку за **темпоральними ознаками**. Оранка може відбуватися восени та навесні. Диференційні ознаки позначаються відповідними прикметниками *осіння* та *весняна* у словосполученні з опорною лексемою *оранка*, напр.: *Посіви при весняній оранці набагато більше заростають бур'янами, ніж при зяблевій* [9, с. 231]; *Користь осінньої оранки (навіть і пізньої) полягає*

ще в тому, що на зораному до зими ґрунті краще затримується сніг і талі води [11, с. 63]. На позначення весняної оранки утворився композит *веснооранка*, який не має однослівної опозиційної пари, утвореної за цією моделлю, напр.: *При наявності зябу можна провести сівбу у 3-4 рази швидше, ніж при веснооранці* [9, с. 209]; *Посів гречки по веснооранці ... призводить до значного зниження врожаю ... Зяблева оранка підвищує врожай гречки на 3,2 ц з 1 га порівняно з веснооранкою* [11, с. 297].

Обидві номінативні одиниці – *весняна оранка* і *веснооранка* – фіксуються “Українською сільськогосподарською енциклопедією”: ***Весняна оранка, веснооранка*** – один з прийомів весняного обробітку ґрунту плугами. Застосовують лише на заплавлених і надмірно зволжених землях та на крутих схилах, де верхній родючий шар ґрунту можуть змивати осінні або талі весняні води. На схилах весняної оранки повинне передувати осіннє щільювання ґрунту. На основних орних землях провадять зяблеву оранку [10, I, с. 194].

Осіньну оранку, позначувану прикметником *осіння*, додатково диференціюють за строками виконання, позначаючи їх атрибутивами *рання* або *пізня*, які поширюють словосполучення *осіння оранка*, напр.: *На поверхню виносяться нові порції насіння, які після пізньої оранки і внаслідок нестачі тепла восени не проростають* [9, с. 146]; *У боротьбі з бур'янами, особливо з багаторічними, без ранньої осінньої оранки немає змоги досягти задовільних результатів* [9, с. 272]. Оскільки весняну оранку не диференціюють за ознакою *рання* – *пізня*, то ранню осінню оранку можуть позначати словосполученням без компонента *осіння*, напр.: *При ранній оранці, коли ще тепло, багато насіння бур'янів проростає* [9, с. 126].

На позначення осінньої оранки засвідчено словосполучення з прикметниками, що є похідними від назв останнього літнього та осіннього місяців, які конкретизують строки проведення оранки, напр.: *На Носівській дослідній станції по серпневій оранці врожай гречки становив 11,4 ц / га, а по вересневій – 9,3 ц / га* [12, с. 152]; *Урожай цукрових буряків ... при серпневій оранці був на 40 ц / га більше порівняно до вересневої оранки і на 60 ц / га до жовтневої* [9, с. 209].

Спеціальною назвою осінньої оранки в сучасній українській мові є питоме слово *зяб* [1, II, с. 284]. Здавна в українській мові функціонував фонетичний варіант *зябля*. Ця лексема засвідчена писемними пам'ятками української мови [13, с. 242] і зареєстрована лексикографічними працями, що фіксують словниковий склад української мови XIX – початку XX ст.: у “Словнику української мови” П. Білецького-Носенка зареєстровано номен *зяб* у складі фразеологізму *орати на зяб* “орати восени, щоб весною посіяти ярий хліб” [14, с. 161]; у “Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка зафіксовано обидві форми – *зяб* і *зябля* [15, II, с. 191]. У “Словнику української мови” кодифіковано лексичну одиницю *зяб* зі

значеннями “осіння оранка поля для сіяння ярих культур навесні // Ділянка поля, зорана з осені й підготовлена для сівби ярих культур”. У словниковій статті наведено також стійкі сполучення *орати (виорати, зорати та ін.) на зяб, оранка на зяб* (8, III, с. 742). Фонетичний варіант *зябля* внесено до реєстру “Словника української мови” з ремаркою *діал.* [8, III, с. 742]. Від іменника *зяб* утворилися деривати на позначення оранки: *зяблювання* “дія за значенням *зяблювати*”; *зяблювати* “орати на зяб”; прикметники *зяблевий, зябльовий* [8, III, с. 742].

Лексема *зяб* та дериват *зяблевий* увійшли до терміносистеми землеробства і позначають оранку за часом проведення, реалізуючи значення у складі словосполучень *орати на зяб, оранка на зяб, зяблева оранка*, напр.: *Гній найдоцільніше вносити під зяблеву оранку. Повне мінеральне добриво ... слід вносити також при оранці на зяб або під передпосівну культивуацію* [12, с. 127]; *Заходи обробітку ґрунту: ... оранка на зяб* [9, с. 84]; *Лущення та зяблева оранка мають дуже велике значення для захисту ґрунту* [там само, с. 126]; *Злучене поле потрібно орати на зяб необхідну глибину* [там само, с. 209]. Атрибутивне словосполучення *зяблева оранка*, подібно до синонімічного *осіння оранка*, теж може поширюватися прикметником *рання* або прикметником, утвореним від назви календарного місяця, напр.: *Дослідними станціями доведено, що в орному шарі ґрунту ... нагромаджується азоту: при липневій оранці на зяб – 40 кілограмів, серпневій – 35, вересневій – 22 і жовтневій – 11 кілограмів* [12, с. 339]; *При ранній оранці на зяб насіння бур'янів ... сходять* [9, с. 209]; *Ранньою зяблевою оранкою знищуються личинки* [там само, с. 210]. Однак атрибутивні словосполучення не поширені в народному мовленні, а функціонують у наукових текстах.

Отже, за часом виконання розрізняють осінню та весняну оранку. Спільним способом номінації обох типів оранки є аналітичний, який виражається сполученням стрижневого слова *оранка* з прикметниками *осіння, весняна*. Особливості лексичного позначення диференційних ознак *весняна – осіння* відзначаються асиметричністю, оскільки остання маркується більшою кількістю найменувань, що, очевидно, можна пояснити її ширшим застосуванням. Конкретні строки виконання осінньої оранки позначаються прикметниками, мотивованими назвами літніх та осінніх місяців, а словосполученням *осіння оранка* може поширюватися атрибутивом *рання*, вказуючи на її додаткову ознаку. Однослівними найменуваннями є композит *веснооранка*, що має прозору мотивацію, та осінньої – *зяб*, непохідної на сучасному мовному зрізі.

У перспективі подальших розвідок – виокремлення корпусу номінативних одиниць, що репрезентують процеси обробітку, дослідження їх семантичного потенціалу в наукових текстах, особливостей функціонування в художній літературі.

Л і т е р а т у р а :

1. Етимологічний словник української мови : в 7 т. [за ред. О. С. Мельничука, В. Г. Скляренка]. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. IV. – С. 286-780.
2. *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб, 1912. – Т. 2. – С. 126.
3. *Гумецька Л. Л.* З історичної лексикології української мови (землеробство і суміжні заняття) / Л. Л. Гумецька. // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 11-23.
4. Фразеологічний словник української мови : в 2 т. [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – Вища школа, 1993.
5. Жнивварські пісні / [упоряд. та вступ. стаття Ю.З. Крутя]. – К. : Музична Україна, 1971. – 271 с.
6. Закувала зозуленька : [антологія української народної поетичної творчості] / [упоряд. П. Ф. Бунт, В. Шаравський]. – К. : Видавничий центр “Час”, 1998. – 227 с.
7. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
8. Словник української мови : в 11 т. [за ред. І. К. Білодіда та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
9. Землеробство : [навч. посібник] / В. П. Гордієнко, О. М. Геркіял, В. П. Опришко ; за ред. В. П. Гордієнка. – К. : Вища школа, 1991. – 268 с.
10. Українська сільськогосподарська енциклопедія : в 3 т. – К. : Головна редакція УРЕ, 1971–1972. – Т. III. – С. 14-15.
11. Посібник по сільському господарству. Кн. 1 / В. Ф. Старченко (гол. ред.) та ін. – К.–Х. : Державне вид-во с/г л-ри УРСР, 1946. – 1270 с.
12. Рільництво / Ю. Д. Добриловський, В. П. Солтинський та ін. – К. : Державне вид-во с/г л-ри Української РСР, 1959. – 551 с.
13. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994–2007. – Вип. 1-13.
14. *Білецький-Носенко П. П.* Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко. – К. : Наукова думка, 1966. – 423 с.
15. Словарь української мови : в 4 т. [за ред. Б. Грінченка]. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 3. – С. 282.

Голиченко Л. М. *Семантическая структура лексемы 'пахать' в системе наименований процессов обработки земли в украинском языке.*

В статье исследовано семантический потенциал лексемы 'пахать' в системе наименований процессов обработки земли в украинском языке. Проанализировано аналитические словосочетания на обозначение процессу пахоты в научных текстах. Установлено, что внеязыковой фактор способствовал образованию большого количества номинальных единиц на обозначение способов пахоты за дифференциальной семой 'время пахоты'.

Ключевые слова: *семантическая структура, лексическая единица, аналитические словосочетания, дифференцированный признак, внеязыковой фактор.*

Holichenko L. M. *Semantic structure of lexeme 'to plough' in the system of names of farming processes in Ukrainian.*

In the article semantic potential of lexeme 'to plough' in the system of names of farming processes in Ukrainian has been defined. Analytical word combinations with the meaning of

ploughing in scientific texts have been analyzed. It has been ascertained that an extra linguistic cause determined formation of large quantity of words with the meaning of ploughing ways according to the differential sema 'time of ploughing'.

Keywords: *semantic structure, lexical unit, analytical word combinations, differential feature, extra linguistic cause.*

Григораш А. М.
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТРАСТ В СОВРЕМЕННЫХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ СМИ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу средств создания (в том числе и фразеологических) идеологического контраста между советской и демократической идеологиями как яркой стилистической фигуре современных русскоязычных СМИ.

Ключевые слова: *идеология, контраст, советский, демократический, устойчивое сочетание, функционирование, русскоязычная пресса Украины.*

Постановка научной проблемы и ее значение. Стилистическом контрастом в лингвистической науке называют принцип линейно-синтагматической организации речевого произведения, который заключается в резком противопоставлении различных элементов текста с целью создания определенного стилистического эффекта [2, с. 320]. В современной русскоязычной публицистике Украины подобный контраст реализуется не только на стилистическом, но и – в основном – на смысловом уровне.

Целью данной статьи является рассмотрение идеологического контраста между советской и демократической идеологиями как постоянной политической составляющей современной русскоязычной прессы Украины.

Материалом исследования послужили материалы, опубликованные в русскоязычных газетах Украины последних лет.

Подавляющее количество современных газетных текстов, посвященных текущему украинскому бытию, строится по единому принципу: как было хорошо раньше и как плохо сейчас. Этот принцип охватывает практически все сферы социально-политической, экономической, культурной, спортивной жизни страны: *“Можно спорить о туристическом или о промышленном векторах развития Одессы, можно вспомнить не такой уж далекий советский опыт, когда и заводы давали работу тысячам горожан, и недостатка в отдыхающих не было. А вот в постсоветский период вместе с “плохими” промышленными предприятиями, неуместными в курортной зоне (по мнению сторонников перехода на чистый туризм), исчезло и множество санаториев”* (Андрей Крикунов. “Одесса: стратегии есть, развития нет”. Рубрика “Регион”. – “2000: Держава”, № 38 (622),